

İradə Musayeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, təhqiqçi

Mən nədənsə həmişə elə düşünmüşəm ki, ən böyük, ən təsirli, ən sanballı romanları problemləri çox olan cəmiyyətlərin yazıçıları yazıb və yazmalıdır. İlk yadıma düşən isə “Səfillər”, “Hərb və sülh”, “Taun” və s. bu kimi oxuduqca cəmiyyətini gördüyüm, tanıdığım romanlar olub. Roman müəllifi aid olduğu cəmiyyətin, zamanın, mühitin sosial-ictimai, mənəvi-intellektual, fəlsəfi-estetik durumundan vaxtında və əhatəli xəbər verən dərin təfəkkürə malik düşüncə sahibidir. Biz çox zaman başımıza gələnlərin, yaşantı və narahatlıqlarımızın ifadəsini onlara etibar edirik. Bəs onlar necə, bu etimadı doğrulda bilirlərmə?

Viktor Hüqoya özünütəhqin lazım deyildi. Romanlarını da zor-güclə oxutdurmaq tendensiyasından həmişə çox uzaq olub. Amma öz qələmilə bir parça çörəyə satılan insan ruhunun, mənəviyyatının əzildiyi, səfalət, achq, soyuq, yalqızlıq, kimsəsizlik, ehtiyac içində çabalayan insanın mənsub olduğu cəmiyyətin iç üzünü açanda, həmin cəmiyyətin rəzalətlərini sözlə çevirib onların üzünə çırpanda nəinki oxucusundan xahiş edir, hətta ona yalvarır və ondan tələb edir ki, onu oxusunlar. “Bu kitabı hamı oxuyacaqmı, bunu bilmirəm, ancaq mən onu hamı üçün yazmışam. Bu eyni dərəcədə həm İngiltərə, həm İspaniya, həm İtaliya, həm Fransa, həm Almaniya, həm İrlandiya, həm köləsi olan respublikalar, həm də təhkimli kəndlisi olan dövlətlərə aiddir. İctimai problemlər üçün dövlət sərhədi yoxdur. Dünya xəritəsində olan göy və ya qırmızı sərhəd xətləri insan cəmiyyətinin yaraları üçün, bütün Yer kürəsini bürüyən bu yaralar üçün maneə ola bilməz. O yerdə ki, kişi cahildir, ümitsizlik içindədir, o yerdə ki, qadın özünü bir parça çörəyə satır, o yerdə ki, uşaq məlumat verən kitabdan, onu isidən aildən məhrum olduğu üçün əziyyət çəkir, mənim “Səfillər”im “Açın, biz sizə gəlmişik!” sözlərilə qapıları döyür, “Hələ də bu əsəri oxumamısınızsa, oxuyun, bu heç vaxt gec deyil. Amma oxumayacaqsınızsa, gedin pəncərədən özünüzü atın aşağı. Cənab Mirieli, Jan Valjanı, Fantinanı, Kozettanı, Mariusu, balaca Qavroşu, Anjolrası, hətta Ternardye ailəsini tanımamış ölmək yəqin ki, böyük günah olardı. Bu kitabı oxumamış ölməyin!”

Gördüyümüz kimi, Hüqo ilk növbədə

bir insan, daha sonra bələd olduğu cəmiyyətlər və artıq bəşəriyyətin taleyi üçün həyəcanlanan ictimai xadim, filosof, sosioloq və ideoloq idi. Adama elə gəlir ki, Hüqonun yüz ildir əli uzalı qalıb, öz qəhrəmanlarını dostu, qonşusu, qohumu kimi bizə təqdim etməkdən usanmır və bu səfil, sərgərdan, bədənini və qəlbini satan “doğmalarını” təqdim etməkdən heç də sıxılmaz...

Nikolay Berdyayev “Mədəniyyət qanunbəzliyi” adlı əsərində yazırdı ki, mədəni dəyərlər keyfiyyətsiz insan kütləsinə tezliklə yayıla bilmədiyi kimi, beləcə mədəniyyətin demokratikləşməsi də baş verməyə bilməz. Həqiqət o mənada aristokratikdir ki, insan toplumunun sayından, rəyindən və tələbindən asılı olmayaraq, idrakda keyfiyyətə və kamilliyə çatdırır. Ancaq bu o demək deyil ki, həqiqət seçilmiş azlıq, aristokratik qrup üçündür, həqiqət bütün bəşərindir və bütün insanlar ona qovuşmalıdır.

Mənim cəmiyyətimin yazılmayan romanları...

N. Berdyayev onu da vurğulayırdı ki, insan o zaman şəxsiyyət ola bilir ki, o keyfiyyətsiz toplum və köləliklə barışmaz mövqe tutur. Və yaradıcılıq aktı yalnız yaradıcının içində boğula bilməz, o həm də kənara, dünyaya, insanlara və cəmiyyətə doğru hərəkətdir.

Cəmiyyətimizi müxtəlif yönərdən araşdıran sosioloqlar, psixoloqlar, iqtisadçılar, siyasətçilər və s. sənət sahibləri var ki, onun sosioloji, psixoloji, iqtisadi və siyasi durumunu çözürlər, analitik və statistik hesabatlarla mənzərəni aydınlaşdırmağa çalışırlar. Biz bir Azərbaycan insanının taleyini, həyatını, sosial-siyasi durumunu onun mənsub olduğu cəmiyyətdən kənarda müəyyən edə bilmərik.

...H.Hesse uzaqgörənliklə deyirdi ki, zəmanə, dünya, pul, hakimiyət də xırdaaların, dayazların olacaq, başqalarına - əsl insanlara isə heç nə qalmayacaq, yalnız ölümdən başqa...

Biz sosializmdən çoxdan ayrılmışıq, bizim obrazlarımız təkcə fəhlə, kəndli, ziyalı və partiya, hökumət adamı çeşidindən ibarət deyil. Bazar iqtisadiyyatı rəngarəng, çeşid-çeşid tiplər, qəhrəmanlar, xarakterlər, yeni psixologiyalar, yeni əxlaq kodeksləri, yeni dünyagörüş və anti-dəyər meyarları formalaşdırır, hazırlayıb təqdim edir cəmiyyətə. Amma bütün bunlar bədii təfəkkürün malına çevrilə bilmir, aktuallaşa bilmir. Ədəbiyyat xəyala dalıb elə hey uydurur, quraşdırır...

Gündə bir roman çap olunur, bir romanın təqdimatı keçirilir... Maraqlıdır, bu romançılar kimdən yazır? Onların qəhrəmanları kimlərdir? Onlar hansı zamanın, hansı məkanın, hansı tarixin və nəhayət, hansı cəmiyyətin insanlarından

yazırlar? Onlar özləri də hiss etmədən öz oxucularını teleaparıcılara - Xoşqədəmə, Elgizə, Zaura ünvanlayıblar. Onlar oxucularının oyunbaz rejissor və aparıcıların tamaşaçısına çevirilməsi prosesini laqeydliliklə müşahidə edirlər. Onları oxucularının marağı və dünyagörüşü maraqlandırmır. Onlar bununla bağlı heç bir qısqaneçlik hissi də keçirmirlər. Onların prinsipliliyi sadəcə öz “şikəst bala”larını tənqidçilərin “bəd nəzərdən” qorumaq “qəhrəmanlığına” çatır...

Bəli, mənim cəmiyyətimin yazılmayan romanlarının mətni şoumenlər, hiyləgər ideya müəllifləri tərəfindən oğurlanıb və bayağılaşdırılaraq, teleseriallar şəkilində zəncirlənib uzanan verilişlərə köçürülüb.

Mənim zamanımın iddialı yazarı ekran başında göz yaşı axıdan oxucusunu qəflətdən, cəhalətdən oyatmaq və özünə tərəf çəkməkdə, onun karikaturalaşmış obrazını bədii söz güzgüsündə əks etdir-

məkdə acizdir. “Rafael-Coşqun”, “Şəmi-Şöşü” diskləri bu əksətdirmədə bizim ədəbiyyat adamlarımızdan daha fəaldır. Və ən pisi - bizim yazarlar öz məğlub durumunu analiz etmək iqtidarında belə deyil... Özünümüdəfə və istənilən tənqiddə “yağlı-yağlı”, “tikanlı-tikanlı” cavablar hazırlamaq üçün qələmlərini mürəkkəbə batırıb hazır dayanıblar...

Tarixçi Nəsiman Yaqublu Q.Q.Markesə həsr etdiyi məqaləsində göstərir ki, bu dahi insanın yaradıcılığına yüzlərlə məqalə həsr edilib, amma onun haqqında ən dəqiq fikri həmyerlisi olan qoca bir qadın deyib: “Qabo! Sən bizə dünyaya başqa gözlə baxmağı öyrətdin”.

Deməli, yazıcının, romançının əsas vəzifələrindən biri də, məhz dünyaya başqa gözlə baxmaq “inqilabını” hazırlamaqdır. Elə bir təhqin ki, sadə, sıradan bir oxucu da onun cəmiyyət üçün xidmətini belə -Markesin qoca həmyerlisi kimi etiraf edə bilsin. Yoxsa bizim romançılarımız... Ən tanınmış, haqqında dastanlar qoşulan müəllifin romanını nə ədəbiyyatşünaslıq, nə də oxucular analiz edib, təhlilə, izaha çəkmə bilmirlər. Alim də, müəllim də, sırayı oxucu da kitaba müəmma sandığı kimi baxır, sonda isə dostların və tostların məşhurlaşdırdığı yazarı olçatmaz dahi kimi toxunulmaz elan edirik. Özü də bu insanlar o qədər iş bilən və tədbirli olur ki, məsələn, mənim misal çəkdiyim Markes və qoca həmyerlisi söhbətinin müqabilində bir sandıq “zəhmətkeş kəndli və fəhlə” məktubundan tutmuş, akademiklərin “ön söz”, “son söz” və s bu kimi tərifi-namələrinə tökrə qarşına... Biz demirik yazıçı sadə və yaxud qəliz yazsın, biz deyirik ki, bizim hal-hazırda yaşamaqda olan insanların və bizim cəmiyyətin romanını

yazsın. Onda hansı üslubda, hansı metodla, hansı cərəyana mənsub tərzdə yazması sual olunmayacaq. Cəmiyyətin mənəvi-intellektual, sosial-siyasi və ictimai düşüncəsini fəallaşdırıb onu inkişaf etmiş cəmiyyətlər sırasına çıxarmaq fədakarlığı nümayiş etdirmək də onun missiyasına aiddir. Bu gün bizim yalandan, uyuducu əyləncələrdən, ətalət və sükunətdən bezmiş insanımıza elə romanlar təklif olunmalıdır ki, o özünü orada görsün və ayılsın... Özünü yenidən doğsun, yenidən yaratsın. Onda cəmiyyət də, mənəviyyat da, əxlaq da saflaşmağa, arınmağa, durumağa doğru gedəcək.

Çağdaş Azərbaycan romanlarının problemlərini araşdırırıq. Elə hey mövzu, ideya, bədii mətn məsələləri müzakirə olunur. Təriflənen və ya tənqid olunan çox az əsər var ki, onun içindən tək-tək insanların deyil, cəmiyyətin obrazı görünür. Hələ də ən yaxşı Azərbaycan romanı sovet realizmi ideologiyasının hegemonluğu dövründə yazılmış Y.Səmədoğlunun “Qətl günü” əsəri hesab edilir. Az qala 30 ildir bu romanın baş qəhrəmanı olan müxtəlif zamanların cəmiyyətində özümüzü gəzirik. 30 il keçib, amma biz bugünkü həyatımızın problemlərini də “Qətl günü”ndə axtarıyıq. Bu yaxşıdır, ona görə ki, bütün zamanlarda aktual olan romanımız var. Amma pisdür, ona görə ki, günümüzün “Qətl günü” ola biləcək romanı hələ ki, görünmür. Yeni çapdan çıxan romanlarımızın ən yaxşısı hesab olunanlar dünya ədəbiyyatı nümunələrinin təqlidindən doğur. Amma unuduruq ki, təsirlənmə, örnəkdən yaradıcılıqla istifadə etmə başqa şeydir, ingilis, alman, Kolumbiya və ya Braziliya adamını olduğu kimi, paltar-palazı, şlyapası, mundiri ilə birlikdə, xasiyyəti, xisləti və hətta adət-ənənəsilə birlikdə sürüyüb romana gətirmək tamam başqa şeydir.

Doğrudur, “Qətl günü” romanı haqqında da fikirlər birmənalı olmayıb: Professor Nizami Cəfərov deyir ki, “Qətl günü” işıq üzü görəndən sonra ziyahılar əsər haqqında müsbət rəy yazıblar: “Tofiq Hacıyev, Aydın Məmmədov və başqaları “Qətl günü”nü müsbət dəyərləndirmişdilər, yazmışdılar ki, bu, Azərbaycan nəsrində yeni mərhələdir. Əsər haqqında mənfi rəy olmadı”.

Sonrakı illərdə əsər haqqında bəzi tənqidi məqalələr yazıldı. Tənqidi fikir səsləndirənlər deyirdilər ki, bu əsərdə Bulqakovdan, Markesdən, Kafkadan açıq təsirlənmələr, faydalanmalar dərhal nəzərə çarpır. Yusif Səmədoğlunu plagiatlıqda ittiham edir, hətta bu təsirlənmələrin cümlə səviyyəsinə qədər endiyini bildirirdilər. “Qətl günü”ndəki Kirlikir M. Bulqakovun “Master və Marqarita”-sındakı Begemotla müqayisə olunur. Əsərin başqa bir yerində isə xəstənin qarnına siçovul kimi tük çıxması açıq-aşkar Kafkanın Qreqor Zamzasını xatırladır. Və ya əsərin sonunda dünyanın dəhşətli tufanla dağılması Markesin “Yüz ilin tənhalığı” ilə oxşarlıq təşkil edir...

Davamı olacaq